

В. А. МОЗГОВА

ПОНЯТТЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОКАРАНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються теоретичні аспекти змістовного співвідношення понять: «покарання, не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства», «покарання, не пов'язані з позбавленням волі», «альтернативні санкції», «покарання, альтернативні позбавленню волі», «альтернативні міри покарання» і т.п., а також надає власне бачення з питань вживання та тлумачення поняття «альтернативні покарання».

Ключові слова: альтернативні покарання, покарання, не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, альтернативні санкції.

Рассматриваются теоретические аспекты содержательного соотношения понятий: «наказания, не связанные с изоляцией личности от общества», «наказание, не связанные с лишением свободы», «альтернативные санкции», «наказания, альтернативные лишению свободы», «альтернативные меры наказания» и т.п., а также высказывает собственное видение по вопросам употребления и толкование понятия «альтернативные наказания».

Ключевые слова: альтернативные наказания, наказания, не связанные с изоляцией личности от общества, альтернативные санкции.

In given article the author considers theoretical aspects of a substantial parity of concepts: «the punishments, which have been not connected with isolation of the person from a society», «the punishment, not connected with imprisonment», «alternative sanctions», «alternative penal measures to imprisonment», «alternative measures of punishment» and others, and also gives own vision concerning the use and concept interpretation «alternative punishments».

Key words: alternative punishments, the punishments, which have been not connected with isolation of the person from a society, alternative sanctions.

Сьогодні у міжнародних правових документах, юридичній науці та навчальній літературі поряд з поняттям «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» використовується дуже різноманітна термінологія, яка має певні змістовні відмінності й особливості.

Так, у ряді міжнародно-правових актів містяться такі поняття, як: «заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням», «непенітенціарні заходи» (Стандартні мінімальні правила ООН відносно мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 14 грудня 1990 р.), «громадські санкції і міри» (Європейські правила щодо громадських санкцій і заходів – рекомендація №R(92)16, прийнята Кабінетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р.), «покарання, альтернативні позбавленню волі», «альтернативні міри», «альтернативи тюремному ув'язненню» (Резолюція № 76 (10) «Про деякі міри покарання, альтернативні позбавленню волі» прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 9 березня 1976 р.).

У працях вітчизняних науковців можна зустріти наступну термінологію: «альтернативні санкції»¹, «нев'язничні санкції»², «покарання, альтернативні позбавленню волі»³, «альтернативні покарання», «альтернативні міри покарання»⁴, «альтернативи позбавленню волі»⁵.

Усі наведені терміни, як правило, вживаються як синоніми. Нині якоїсь сталої, загальноприйнятої термінології у вітчизняній правовій науці, яка б чітко визнача-

ла межі використання цих понять не існує. Видається, що систематизація, теоретичне визначення та уточнення цих понять є нагальною потребою, що обумовлює актуальність обраної теми статті. Г.А. Стенічкін з цього приводу зазначає, що визначеність у понятті альтернатив вносить ясність і буде сприяти справі найбільш повної реалізації принципів однозначності та предметності у мові права, що, зрозуміло як мінімум спростить застосування закону, а по великому рахунку, і це головне, буде сприяти зменшенню помилок при застосуванні закону та об'єктивно або як мінімум максимально наблизить зміст судового вироку до істини⁶.

З різних аспектів до питання тлумачення та вживання поняття «альтернативні покарання» зверталися: І.Г. Богатириєв, О.В. Ткачова, С.В. Черкасов, Ю.В. Шинкарьов, Д.В. Ягунов та інші.

Слово «альтернатива» походить від латинського *alter* – одне з двох. Воно означає необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну, а також кожна з цих можливостей⁷. Саме по собі це поняття не викликає ніяких труднощів у його розумінні, проте в поєднання з поняттям покарання («альтернативні покарання», «покарання, альтернативні позбавленню волі», «альтернативи позбавленню волі») або санкції («альтернативні санкції») воно може використовуватися щонайменше у двох значеннях.

Так, О.В. Ткачова поняття «альтернативи позбавленню волі» та «покарання, альтернативні позбавленню волі» у своїй праці використовує як синоніми та розглядає їх у широкому та вузькому значенні: «По-перше, альтернативи – це покарання, що містяться в санкції кримінально-правової норми й можуть бути застосовані замість позбавлення волі... По-друге, альтернативи позбавленню волі – це обмежене коло покарань, яке передбачає залишення в засудженого якомога більшого обсягу його прав і свобод, а головне – відсутність ізоляції від суспільства. Йдеться про альтернативи позбавленню волі у вузькому сенсі слова»⁸.

Тож, у першому випадку (у широкому значенні слова) поняття «альтернативи позбавленню волі», на думку О.В. Ткачової, означає, що за окремі злочини зазначено передбачені взаємовиключні покарання, що містяться в окремій санкції кримінально-правової норми, одне з яких є покаранням у виді позбавлення волі. Схожої позиції дотримується у своїй праці й І.Г. Богатириєв. Вчений зазначає, що поняття «альтернативи позбавленню волі» «необхідно вживати в тих випадках, коли санкція норми Кримінального кодексу України передбачає застосування до особи, яка скоїла злочин, як покарання у вигляді позбавлення волі, так і покарання, не пов'язані з позбавленням волі»⁹.

Визначаючи дане поняття у вузькому значенні слова, О.В. Ткачова розглядає «позбавлення волі» вже не як конкретний вид покарання, а як певне правообмеження особи, пов'язане з ізоляцією її від суспільства, що виступає критерієм належності того чи іншого покарання до альтернативних.

Схожого підходу до визначення змісту поняття «покарання, альтернативні позбавленню волі» та його застосування дотримується Ю.В. Шинкарьов. Науковець також розглядає покарання, альтернативні позбавленню волі, по-перше, як альтернативу власне покаранню у вигляді позбавлення волі, що передбачає певна санкція статті Особливої частини Кримінального Кодексу України, тобто «як альтернативне може виступати будь який вид основного покарання – від штрафу до довічного позбавлення волі»¹⁰, передбачений у санкції статті. По-друге, як покарання альтернативні позбавленню волі за змістом, «тобто мова йде про позбав-

лення волі не як вид покарання, а про позбавлення волі як домінуюче правообмеження при відбуванні цього покарання. У даному випадку кількість альтернативних покарань значно зростається і зводиться до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства»¹¹. Проте Ю.В. Шинкарьов щодо вживання поняття покарань, альтернативних позбавленню волі, доводить, що «більш аргументованою і вдалою є позиція про те, щоб до цієї групи відносити види покарань, які є альтернативою позбавленню волі у санкції, а покарання, альтернативні позбавленню волі за змістом, називати «покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства», що більш чітко відобразить сутність і зміст вказаних класифікаційних груп»¹².

Поряд із поняттям «покарання, альтернативні позбавленню волі» такі поняття, як: «альтернативні покарання», «альтернативи позбавленню волі» переважно розглядаються як синоніми. Проте, якщо «альтернативні покарання» та «покарання, альтернативні позбавленню волі» теоретично можна розглядати як тотожні за змістом поняття, то «альтернативи позбавленню волі», як синонім вказаних двох понять розглядатися не може. Слушно зауважує І.В. Дворянський, що «термін «альтернативи позбавленню волі» за своїм змістом – ширший, ніж «альтернативне покарання». Поряд із заходами офіційного реагування на вчинення злочину до їхнього кола можна включити будь-які, у тому числі й суспільні форми впливу на правопорушника»¹³.

Також І.В. Дворянський виділяє два критерії віднесення покарання до числа альтернативних. По-перше, інший, ніж ізоляція від суспільства, механізм впливу на засудженого. По-друге, статус покарання як основного, відповідно до якого воно могло б розглядатися поряд із позбавленням волі на рівних підставах при визначенні міри відповідальності особи, визнаної винною у вчиненні злочину та застосовуватися саме замість позбавлення волі, а не паралельно з ним, за інші злочинні діяння¹⁴.

Виходячи із зазначених критеріїв, І.В. Дворянський під альтернативними покараннями розуміє такі заходи державного примусу, які виражаються у примусовому впливі на особу, винну у вчиненні злочину, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, але становлять її адекватну заміну відповідно до характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого і переслідують цілі відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого, загального та спеціального попередження вчинення нових злочинів¹⁵.

До визначення змісту поняття «альтернативні покарання» та суміжних з ним у своїй праці звертається й С.В. Черкасов. Зокрема, науковець зазначає, що «як альтернативні міри покарання ми будемо розглядати лише передбачені Кримінальним Кодексом України основні покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства»¹⁶. При цьому С.В. Черкасов підкреслює, що «говорячи про таке поняття як «альтернативні міри покарання», необхідно відзначити, що, виходячи з положень діючого кримінального законодавства, його не можна визнати рівнозначним поняттю «покарання, не пов'язані з позбавленням волі». Справа в тім, що діючий Кримінальний кодекс України як альтернативи позбавленню волі дає змогу розглядати лише ті не пов'язані з ізоляцією від суспільства види покарання, які можуть застосовуватися як основні. Тому формально позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, а також конфіскація майна не є альтернативою позбавленню волі»¹⁷.

Повністю обгрунтованою є думка С.В. Черкасова щодо поняття «альтернативні санкції», яке деякі науковці розглядають як тотожне терміну «покарання, не

пов'язані з позбавленням або обмеженням волі», наприклад, Д.В. Ягунов¹⁸. У своїй праці С.В. Черкасов зауважує, що «не дуже вдалим стосовно вітчизняного кримінального законодавства є дуже поширений у зарубіжних країнах і міжнародно-правових документах термін «альтернативні санкції». Це пояснюється різним значенням, що надається термінам «покарання» і «санкція». У вітчизняній кримінально-правовій науці під санкцією розуміється частина кримінально-правової норми, що визначає вид і розмір покарання. Альтернативними у нас прийнято вважати санкції, які вказують два чи більш види покарання, що можуть бути призначені за вчинення злочину»¹⁹.

Ще одне поняття, що потребує у даному контексті уточнення це – «покарання у громаді». З приводу нього Д.В. Ягунов пише наступне: «досить незручним для вітчизняної практики виконання кримінальних покарань вживати термін «покарання у громаді» (community penalties). Деякі британські автори, аналізуючи проблему пробації і підкреслюючи намагання уряду «зробити реальним покарання у громаді», мають на увазі саме покарання у громаді, а не просто «покарання, не пов'язані з позбавленням волі». Говорити про «покарання у громаді» в умовах сучасної (пострадянської) пенальної практики поки що доволі незручно»²⁰.

Отже, дослівно запозичена вітчизняною наукою з міжнародно-правових документів і зарубіжної правової науки низка понять (а саме «альтернативні санкції», «нев'язничні санкції», «альтернативні покарання», «альтернативні міри покарання», «альтернативи позбавленню волі» і т.п.) створює при їх співставленні з уже сформованим вітчизняним понятійним апаратом, невідповідності у їхньому змістовному навантаженні, виключає однозначність у їх тлумаченні. Крім того, враховуючи, що вказані поняття закордоном вживаються як синоніми, одночасне використання такої кількості понять вітчизняною наукою її лише термінологічно перевантажує, створює плутанину у вживанні цих понять. Тому видається необхідним привести до ладу вживання вітчизняною наукою вказаної зарубіжної термінології.

З огляду на вищевикладене пропонується у вітчизняній правовій науці використати поняття «покарання, альтернативні ізоляції особи від суспільства» під якими розуміти покарання, які передбачені як основні у санкції кримінально-правової норми в альтернативі з одним або більше покаранням, пов'язаним з ізоляцією особи від суспільства і можуть бути їм адекватною заміною відповідно до характеру, ступеня суспільної небезпеки вчиненого та особи засудженого.

Аргументуючи запропоноване поняття зазначимо наступне. По-перше, обґрунтованішим видається застосування поняття «покарання, альтернативні ізоляції особи від суспільства», аніж поняття «покарання, альтернативні позбавленню волі». Останнє поняття, ставлячи будь-яке покарання (в тому числі у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців) у альтернативу виключно покаранню у вигляді позбавлення волі як критерію розмежування, за своїм змістовним навантаженням є несуттєвим і «нежиттєздатним» для його вживання у вітчизняній правовій теорії. Ізоляція особи від суспільства як критерій альтернативності покарань більшою мірою відображає сучасні тенденції розвитку кримінально-правової та кримінально-виконавчої науки щодо гуманізації кримінальної відповідальності.

По-друге, альтернативними (взаємовиключними, взаємозамінними) між собою можуть бути лише основні покарання, які є адекватною заміною один одному відповідно до характеру, ступеня суспільної небезпеки вчиненого та осо-

би засудженого. Г.А. Стенічкін підкреслює, що не повинно бути «прірви» між альтернативами, порівнюючи їх у одній санкції²¹.

Зважаючи на процеси гуманізації кримінальної відповідальності, пошуку нових форм виховного та превентивного впливу на злочинця, доречним буде також вживання терміна «альтернативи ізоляції особи від суспільства», під яким пропонується розуміти – будь-які законодавчо передбачені форми впливу на злочинця, що не обмежують реальних соціальних зв'язків особи з соціальним (і природним) мікросередовищем її перебування (знаходження).

1. *Прусс В.М., Ягунов Д.В.* Пенітенціарна система України: Монографія. – О.: Фенікс, 2006. – С. 98-118. 2. *Беца О.В.* Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства // Вісник центру суддівських студій. – 2004. – № 2-3. – С. 19. 3. *Др'омін В.* Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі // Право України. – 2000. – № 6. – С. 27-31; *Ткачова О.В.* Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – С. 13. 4. *Черкасов С.В.* Криминологічна концепція альтернативних мір покарання: Дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2005. – С. 45. 5. *Богатирьов І.Г.* Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): Дис. ... доктора наук. – К., 2006. – С. 55-56. 6. *Стенічкін Г.А.* Теоретические аспекты применения альтернатив лишению свободы // Развитие альтернативных санкций в российском уголовной юстиции: опыт и перспективы: Сб. материалов междунар. конф. 29–30 мая, 2002 г. – М., 2002. – С. 37. 7. *Бирик С.П., Сютя Г.М.* Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.Я. Єрмоленко. – Х.: Фоліо, 2006. – С. 32. 8. *Ткачова О.В.* Цит. праця. – С. 13, 14. 9. *Богатирьов І.Г.* Цит. праця. – С. 55-56. 10. *Шинкарьов Ю.В.* Щодо змісту поняття «покарання, альтернативні позбавленню волі» // Збірник наукових праць Харківського Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – Вип. 11. – Х., 2009. – С. 97. 11. Там само. – С. 98. 12. Там само. – С. 98. 13. *Дворянсков И.В.* Эффективность альтернативных наказаний (Компенсационная модель): Учебно-метод. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 021100 «Юриспруденция» / Под ред. проф. А.М. Никитина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2004. – С. 17-18. 14. Там само. – С. 17. 15. Там само. – С. 17. 16. *Черкасов С.В.* Цит. праця. – С. 54. 17. Там само. – С. 54. 18. *Ягунов Д.В.* Служба пробачії: концепція, засади діяльності, організаційна структура: Конспект лекцій. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2006. – С. 10. 19. *Черкасов С.В.* Цит. праця. – С. 54. 20. *Ягунов Д.В.* Цит. праця. – С. 10. 21. *Стенічкін Г.А.* Цит. праця. – С. 41.